

УДК 94(477)«1935/1936»

DOI: 10.20535/2307-5244.55.2022.269883

М. П. Жолоб

ORCID: 0000-0003-0745-8412

*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

М. А. Журба

ORCID: 0000-0001-9691-8913

*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

В. О. Доценко

ORCID: 0000-0003-1131-1675

*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

M. Zholob

National Pedagogical Dragomanov University

M. Zhurba

National Pedagogical Dragomanov University

V. Dotsenko

National Pedagogical Dragomanov University

ПРИМУСОВЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ПОЛЯКІВ І НІМЦІВ ІЗ ПРИКОРДОННОЇ ЗОНИ УСРР (1935–1936 рр.): ПЕРЕБІГ, СПРИЙНЯТТЯ, ОПІР

*The Forced Migration of Poles and Germans from the Ukrainian
SSR Border Zone (1935–1936): Process, Perception, Resistance*

У статті аналізується депортація поляків та німців із районів, що біля західного кордону УСРР, яку організувала радянська влада протягом 1935–1936 рр. З'ясовано причини та описано перебіг переселення цих етноспільнот з прикордонних територій. Охарактеризовано організаційні заходи влади, що мали забезпечити підготовку селян до від'їзду. Проаналізовано розмови, котрі циркулювали в колі переселенців на тему з'ясування причин їхнього становища та несприятливих умов проживання на новому місці. Окреслено форми спротиву польського та німецького селянства владі у ході переселенської кампанії.

Ключові слова: поляк, німець, переселенець, депортація, радянська влада, Україна.

The article focuses on the deportation of Polish and German communities from the western border of the USSR in 1935–1936. It delves into the reasons

behind the resettlement of these ethnic groups, both real and declared, and provides insight into the number of individuals affected. Additionally, it examines the decision-making process of the Communist Party at various stages of the resettlement campaign.

The article also sheds light on the measures taken by the authorities to prepare the Polish and German peasants for their departure. This includes notifying the peasants of their forced relocation, monitoring their further actions, ensuring the delivery of the peasants and their property to railway stations, and preparing for the loading of cargo and placing the peasants on trains.

The article also analyzes the conversations and concerns of the migrants, who sought to understand the reasons behind their resettlement and unfavorable living conditions in their new homes. The forms of resistance by the Polish and German peasantry to the resettlement policy of the Bolsheviks are also highlighted, including spreading rumors, calls to revolt, threats, physical violence, suicide threats, destruction of property, and escape to Poland.

Overall, this article provides a comprehensive examination of the deportation of Polish and German communities from the western border of the USSR and the impact it had on those affected.

Keywords: Poles, Germans, immigrants, deportation, Soviet authorities, Ukraine.

Антигуманна політика більшовиків мала значну кількість проявів, одним із яких стали акції примусового переселення національних меншин, що сягали корінням до часів, коли царський режим депортував волинських німців під час Першої світової війни. Якщо депортація селян на початку 1930-х рр. під час кампанії з розкуркулення ґрунтувалася на класовому підході до усунення «політично ненадійного населення» з кону повсякденного життя села, то головним критерієм зарахування до когорти примусових переселенців у середині цього ж десятиліття вже слугувала національна належність особи.

Метою статті є аналіз примусового переселення рішеннями радянської влади національних меншин УСРР, що мешкали на західному кордоні республіки, яке тривало в 1935–1936 рр., та реакцію на це польських і німецьких депортантів.

У дослідженні використано комплекс загальнонаукових (аналіз, синтез, порівняння, діалектичний) і спеціально-наукових (структурно-функціональний, проблемно-хронологічний, історико-описовий, історико-порівняльний) методів історичного пізнання, залучено інструментарій соціальної антропології. Структурно-функціональний метод дав змогу розкрити механізм репресій проти поляків і німців західного прикордоння УСРР. Проблемно-хронологічний метод надав змогу логічно послідовно простежити їх депортацію. Завдяки історико-описовому методу, через призму зображення

повсякдення репресованих, було зроблено спробу подати реальну картину самого перебігу депортацій у сенсі їх реальної процедури. Використовуючи ментально-компаративний метод, було виокремлено світоглядні аспекти соціальної рефлексії репресованих. Історико-порівняльний метод дав змогу проаналізувати види латентного й відвертого опору заходам примусового переселення.

Проблему примусового переселення поляків і німців України в нашій державі досліджували як науковці, що спеціалізуються на безпосередньому вивченні етноспільнот (Єременко, Т. І. 1994; Чирко, Б. В. 2016; Stronsky, G. 2013), так і історики, чий науковий інтерес не обмежується визначеною проблематикою (Кульчицький, С. В. 1998; Подкур, Р. Ю. 2001). З-поміж істориків, котрі на сучасному етапі розвитку соціогуманітарної науки, як і ми, працюють над темою депортації «західних» національних меншин з прикордонних територій УСРР, потрібно згадати О. Розовик (Розовик, О. 2019). Для наукової розробки обраної нами теми багато значило опрацювання матеріалів багатотомного видання «Реабілітовані історією». Кожна книга цієї серії містить історичні студії, спогади та віднайдені в українських архівах (центральных, обласних, галузевих) документи, що стосуються репресивної політики радянської влади. Окрім вітчизняних науковців, окреслену проблему досліджували й зарубіжні історики, серед яких варто назвати прізвище В. Дьоннінгауса (Деннінгаус, В. 2011).

Зміни геополітичної ситуації в світі, викликані агресією Японії на Далекому Сході 1931 р. та приходом націонал-соціалістської партії Німеччини на чолі з А. Гітлером до влади 1933 р., спонукали вище партійне керівництво СРСР посилити політичний контроль за настроями членів радянського суспільства. Передусім це стосувалося районів УСРР, що межували з «панською» Польщею та «боярською» Румунією. Саме з території цих країн, на переконання Й. Сталіна, існувала найімовірніша загроза агресивних дій «капіталістичних сил» проти СРСР. В планах підготовки до неминучої війни особливе місце займало так зване «очищення» західних прикордонних областей від «політично ненадійного населення», передусім представників «західних» національних меншин — поляків і німців¹.

Керуючись вимогами директивної телеграми ЦК ВКП(б) за № 513 від 9 грудня 1934 р., ЦК КП(б)У ухвалив постанову про організацію переселення поляків і німців із районів їх компактного проживання на заході УСРР. 17 грудня 1934 р., згідно з рішенням Політбюро ЦК КП(б)У в 11 районах України було встановлено прикордонний режим, що означало очищення їх від «антирадянських елементів». Політбюро ЦК КП(б)У 2 січня 1935 р. ухвалило постанову «Про переселення 8000 господарств із прикордонної смуги».

¹ Вступ до розділу «Політичні репресії на Вінниччині (1918–1980-ті роки)» // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 39.

Подальшої конкретизації акція набула в постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 23 січня 1935 р. «Про переселення з прикордонної смуги 8300 господарств у зв'язку з оборонними міркуваннями й переселення в прикордонні райони 4000 кращих колгоспників з Київської та Чернігівської областей». Усього з Вінницької обл. у Донецьку, Дніпропетровську й Харківську обл. у лютому — березні 1935 р. вивезли 32 ешелони переселенців (2864 господарств, 12828 осіб), а з Київщини — 56 ешелонів (5478 господарств, 26168 осіб). Серед них було 2866 польських і 1903 німецьких господарств. Але на цьому влада не зупинилася. 25 листопада 1935 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову про переселення 6–7 тис. польських та німецьких господарств за межі України. В січні 1936 р. депортували 1500 польських родин¹.

Відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР «Про виселення із УСРР і господарське облаштування в Карагандинській області Казахської СРР» від 28 квітня 1936 р. № 776-120 «цілком таємно» з 800-метрової прикордонної зони, що простягалась уздовж радянсько-польського західного кордону СРСР, слід було виселити «політично неблагонадійні елементи та класово-ворожі елементи»². Вістрія переселенської кампанії знову спрямовувалась на польське та німецьке прикордонне населення³. Під час цієї акції було депортовано 15 тис. господарств — 35820 поляків і трохи менше 10 тис. німців (Бугай, Н. Ф. 2006, с. 70).

Для запобігання небажаним ексцесам на зразок втеч осіб, яких передбачалося депортувати, переходу їх до фізичного опору, розпродажу чи знищення власного майна, переселенські операції розроблялись у цілковитій таємниці⁴.

Секретарі обласних комітетів КП(б)У, отримавши від ЦК КП(б)У інформацію про кількість осіб, яких належало депортувати, негайно повідомляли про це секретарів комітетів КП(б)У прикордонних районів. До переселення готувалися під керівництвом спеціальних комісій. До їх складу входили секретарі районних партійних комітетів, представники обкому КП(б)У та надіслані ЦК КП(б)У «віддані члени партії». Останні, відповідно до заздалегідь визначених цифр, за участі місцевих представників влади відбирали сім'ї, які найбільше відповідали критеріям, необхідним для їх включення до рес-

¹ Вступ до розділу «Політичні репресії на Вінниччині (1918–1980-ті роки)» // Реабілітовані історією: 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 41–43.

² Документ № 45. Директива секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського секретареві Жмеринського райкому партії про завдання на період безпосереднього здійснення операції по депортації політично неблагонадійних сімей з прикордонної смуги // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 193.

³ Документ № 45. Директива секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського секретареві Жмеринського райкому партії про завдання на період безпосереднього здійснення операції по депортації політично неблагонадійних сімей з прикордонної смуги // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 193.

⁴ Вступ до розділу «Політичні репресії на Вінниччині (1918–1980-ті роки)» // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 42.

стру «політично неблагонадійних осіб»¹. При цьому комуністи користувалися матеріалами районних відділів НКВС, у яких зберігалася компрометаційна інформація щодо осіб, які належали до когорти «неблагонадійних національностей»². Узгоджені списки передавали до ЦК КП(б)У для остаточного затвердження. В разі відхилення рекомендацій щодо депортації окремих сімей переселенські комісії мали наготові «резервний» перелік кількох десятків господарств³. До нього входило 5% від загальної кількості переселенців. З кожного поселення планували виселяти хоча б 10 сімей⁴.

У переселенських операціях брали участь працівники НКВС, міліція та прикордонники. Під виглядом тактичних польових навчань у найпроблемніші села надсилалися військові частини⁵. До участі в депортаційних заходах районні партійні комітети залучали сільських активістів, котрі, як видається, за отримання у винагороду частини залишеного переселенця-ми майна, охоче погоджувалися співпрацювати⁶.

Осіб, які підлягали депортації, попереджали про переселення за 7 днів до від'їзду⁷. Для цього співробітники НКВС приїздили в село, наказували мешканцям влаштувати збори громади, а потім по черзі викликали окремих її членів до кабінету (в сільраді), де повідомляли про виселення (Ковальчук, С. 2012, с. 165). Тим, кому не пощастило, пояснювали, що вони переселяються вглиб країни через те, що не доклали належних зусиль «для зміцнення кордону та колгоспного ладу» (Ковальчук, С. 2012, с. 164). Тяжко хворих, які були членами сімей, що їх належало депортувати, заборонялося транспортувати до місця нового проживання. Влада наказувала переселенцям,

¹ Документ № 37. Директива секретаря Вінницького обкому КП(б)У Р. Бегайло секретареві Жмеринського райкому партії Кримському про першочергові заходи щодо організації депортації з району політично неблагонадійних осіб // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 177–178.

² Документ № 45. Директива секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського секретареві Жмеринського райкому партії про завдання на період безпосереднього здійснення операції по депортації політично неблагонадійних сімей з прикордонної смуги // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 193.

³ Документ № 39. Повідомлення секретаря Жмеринського райкому КП(б)У Кримського секретареві Вінницького обкому партії В. Чернявському про здійснення заходів по підготовці депортації господарств // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 180.

⁴ Документ № 45. Директива секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського секретареві Жмеринського райкому партії про завдання на період безпосереднього здійснення операції по депортації політично неблагонадійних сімей з прикордонної смуги // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 193.

⁵ Документ № 42. Витяг із протоколу № 5 засідання Вінницької обласної комісії з питання депортації з прикордонної смуги і вселення колгоспників-ударників // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 185.

⁶ Документ № 40. Доповідна записка уповноваженого Вінницького обкому КП(б)У у Жмеринському районі Трахтмана завідуючому сільгоспвідділом обкому Бурову про заходи по підготовці депортації родин із району // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 181.

⁷ Документ № 47. План-інструкція обов'язків бригадирів на 7-денний період з часу оголошення про виселення з прикордонної смуги та доставки їх на залізничні станції для відправки ешелонами // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 197.

які мали подібні проблеми, залишити таких осіб «до одужання» для догляду родичам (Ковальчук, С. 2012, с. 165).

Іноді поспіх, який супроводжував роботу переселенських комісій, призводив до того, що таємна інформація з приводу операції ставала відомою селянам задовго до її офіційного оголошення. Так, в одній із селянських хат с. Цмівка Шепетівського району член переселенської комісії залишив документи, котрі містили перелік осіб, яких належало депортувати¹. Одразу після оголошення про переселення, для нагляду за кожною сім'єю переселенців залучали по одному або двоє сільських активістів². Так, подвір'я польської сім'ї Копицяків, яка мешкала в с. Городок на Поділлі, вартував секретар комсомольської організації, ветеринарний фельдшер О. Охота. Чоловік ходив услід за главою сім'ї М. Копицяком, — на город, до криниці, до клуні, — спостерігав, щоб той не зміг чогось заховати або втекти (Копицяк, Ц. 2008, с. 636).

У селі встановлювали також чергування «чесних, перевірених» колгоспників, котрі мали робити нічні обходи села³.

Будинки й надвірні будівлі переселенців передавали в розпорядження сільрад, їх категорично заборонялося продавати (Ковальчук, С. 2012, с. 165). Протягом семи днів від офіційного оприлюднення наказу про депортацію уповноважені обліковували майно, яке переселенці бажали забрати з собою. Кожній сім'ї для перевезення вантажу до пункту збору на найближчій залізничній станції надавалось у користування три підводи⁴. На кожную велику родину виділяли товарний вагон. Дозволялося брати місячний запас продуктів харчування, а також худобу та свійську птицю (Кур'ята, Б. С. 2006, с. 141). З переліку наявних у селянській господі меблів дозволяли брати лише скриню. Оскільки перевезення інших меблів через нестачу вагонів було заборонене, переселенцям пропонували їх продати (Ковальчук, С. 2012, с. 165). У повістках, які видавали особам, котрих у серпні 1936 р. належало депортувати з території Новоград-Волинського району, йшлося про те, що кожна переселенська сім'я має право взяти з собою сільськогосподарський інвентар, коней, худобу, візки, упряж, особисті негроміздкі речі, загальна вага яких мала не перевищувати 40 пудів, тобто 650 кг, продовольство й фураж.

¹ Документ № 43. Витяг із протоколу № 6 Вінницької обласної комісії з питань стану депортації // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 187.

² Документ № 46. Витяг із доповідної записки відповідального контролера групи партрад-контролю Штейнварца секретареві Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявському про порушення законності у колгоспах Могилів-Подільського району // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 195.

³ Документ № 47. План-інструкція обов'язків бригадирів на 7-денний період з часу оголошення про виселення з прикордонної смуги та доставки їх на залізничні станції для відправки ешелонами // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 197.

⁴ Документ № 47. План-інструкція обов'язків бригадирів на 7-денний період з часу оголошення про виселення з прикордонної смуги та доставки їх на залізничні станції для відправки ешелонами // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 198.

На час перебування в дорозі, що мало тривати близько 15 днів, пропонувалося взяти печений хліб і приварок для приготування гарячої їжі¹.

Під приводом спостереження за дотриманням порядку й охорони майна, переселенців по дорозі до вантажних пунктів на залізничних станціях супроводжувала охорона, яка складалася з сільських активістів і міліції².

Щоб уникнути небажаних ексцесів під час завантаження майна переселенців до вагонів поїзда (як засвідчила практика, це могло тривати 12 год.), влада організувала продаж речей першої необхідності та продуктів харчування, забезпечувала умови для гігієнічних процедур, заздалегідь дбала про обладнання на залізничній станції приміщення для захисту від холоду³. Попри це, переселенці, чекаючи на відправлення ешелону, нерідко змушені були спати на підлозі (Ковальчук, С. 2012, с. 166).

Інформацію про деталі депортації комуністи вважали за потрібне якнайдовше тримати в таємниці. Через таку поведінку влади наростало невдоволення селян, що стали об'єктом її пильної уваги. Брак інформації, яка стосувалася причин біди, що спіткала мешканців прикордонних сіл, компенсувався здогадками. Вони набували фантастичного змісту та циркулювали в селянському середовищі як чутки. До таких поголосок належала поширена серед мешканців польських сіл звістка про те, що радянська влада, переселяючи поляків, мстить етноспільноті за те, що Кірова вбив поляк Ніколаєв⁴. Ретранслятором схожих за суттю уявлень був включений до переліку переселенців громадянин Петровський, який жив у с. Юрівка Базалійського району: «Поляків переселяють тому, що нещодавно були викриті зінов'ївці і троцькісти, які хотіли вбити представників партії, а той, який хотів убити Сталіна, був поляком»⁵. Звісно, таке пояснення мотивів влади щодо переслідування поляків не мало реального підґрунтя. Воно було викликане домінуванням у селянських спільнотах поляків традиційної общинної моделі світобачення, а саме зумовлювалося уявленням про колективну відповідальність громади за злочини своїх членів, скоєні поза її межами.

¹ Документ № 7. Повістка жителю с. Марушівка Новоград-Волинської міськради Київської області М. Л. Нейцу про переселення його разом із сім'єю до Казахстану // Реабілітовані історією: У 27 т. Житомирська область. Кн. 7. Ч. 2. 2015. С. 68.

² Документ № 42. Витяг із протоколу № 5 засідання Вінницької обласної комісії з питання депортації з прикордонної смуги і вселення колгоспників-ударників // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 186.

³ Документ № 45. Директива секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського секретареві Жмеринського райкому партії про завдання на період безпосереднього здійснення операції по депортації політично неблагонадійних сімей з прикордонної смуги // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 193.

⁴ Документ № 43. Витяг із протоколу № 6 Вінницької обласної комісії з питань стану депортації // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 187.

⁵ Документ № 14. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Кацнельсона в ЦК КП(б)У про перебіг депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 3 вересня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 33.

Частина переселенців вважала, що депортації зумовлені можливим початком війни з державами на захід від кордону СРСР, що справді збігалося з побоюваннями влади. «Радянська влада переселяє тому, що весною 1937 року буде війна і до цього часу хочуть виселити усіх поляків», — висловував мешканець с. Гречани Проскурівського району Вільчук¹. Подібні здогадки висловлював мешканець с. Чепці Ізяславського району Зембах: «Радвлада знущасться над людьми. Більшовики переселяють поляків, боячись, щоб вони не виступили проти радвлади під час війни. Але ми у випадку війни повернемося назад на свою батьківщину і будемо мститися радянській владі»². Близькими до встановлення істинних причин депортаційної політики радянської влади були й роздуми Берегового з с. Райківці Городецького району: «Переселяють поляків, оскільки бояться, щоб під час війни вони не повстали»³. Обурені селяни висловлювали бажання, щоб Польща й Німеччина швидше розпочали війну проти СРСР та звільнили їх від насильницької політики більшовиків: «Скоріше б Польща оголосила Радянському Союзу війну, тоді б радвладу було знищено. У цій війні ми за радянську владу воювати не будемо». «Доки німці не захоплять Росію, порядку тут не буде. Росія блудить і лютує перед своїм кінцем. Ми, німці, не пропадемо, за нами добре дивиться дядько Адольф Гітлер. Ми їдемо в Казахстан, але це не надовго», — у бесіді з групою переселенців сказав мешканець с. Геральдівки Городницького району Г. Ратке. Ще один німецький переселенець запевняв односельців: «Гітлер не дурний, він сказав, що всі німці в СРСР пограбовані, — так воно і є. Але все буде нам повернено... Незабаром все спалахне від війни, радянська влада оточена кільцем і бачить свій кінець»⁴. Одна з мешканок с. Дахнівка Сатанівського району поширювала чутку про те, що «Німеччина та Польща запропонували СРСР очистити кордон на 40 кілометрів і цю територію вони займуть»⁵.

¹ Документ № 8. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качельсона в ЦК КП(б)У про перебіг депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 8 червня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 21.

² Документ № 14. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качельсона в ЦК КП(б)У про перебіг депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 3 вересня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 32.

³ Документ № 18. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качельсона в ЦК КП(б)У про перебіг депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 9 вересня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 42.

⁴ Документ № 5. Із спеціального зведення наркома внутрішніх справ УСРР Центрального комітету КП(б)У про переселення польських і німецьких сімей із прикордонних районів Київської області до Казахстану та їх антипереселенські настрої // Реабілітовані історією: У 27 т. Житомирська область. Кн. 7. Ч. 2. 2015. С. 65.

⁵ Документ № 13. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качельсона в ЦК КП(б)У про початок наступного етапу депортації польських та німецьких родин з при-

Зміст чуток не обмежувався варіаціями на тему з'ясування «справжніх» причин переселення німців та поляків углиб СРСР. Одночасно ширилися поголоски про поглиблення переселенської політики радянської влади. Зокрема, селами розносилась інформація, що «вслід за окремими сім'ями незабаром стануть депортувати цілі села»¹.

Не бажаючи покидати рідні домівки, переселенці поширювали чутки про існування в місцях, куди їх запланували переселити, несприятливих кліматичних умов. У с. Медведівка Шепетівського району переселенець Фелінський запевняв односельців, що «в Казахстані люди мруть від спеки та малярії, слід продати всю худобу, оскільки можна залишитися і без худоби, і без грошей»². Подібної думки дотримувалась і переселенка Міске, яка мешкала в с. Мехайлючка того ж району. Жінка зазначала: «Слід продати худобу, оскільки ми її до Казахстану не довеземо. В тому краї люди та худоба не витримують спеки». Спираючись на таке судження, переселенка дійшла висновку, що «радянська влада вирішила всіх німців і поляків знищити»³. Мешканці с. Заріччя Проскурівського району поширювали чутки про високий рівень у Казахстані смертності від укусів отруйних комах⁴. Мешканець с. Андріївка Олевського району стверджував: «Нас переселяють до такого краю, де один раз на місяць проїздить поїзд, один степ і пісок. Те, що нам кажуть про хороше життя, — це неправда, там суцільна пустеля. Ми їдемо на вірну загибель»⁵. Полячка з с. Сусли на Житомирщині Єнжівська після отримання звістки про переселення, натякаючи на існування в Казахстані гірших, ніж в Україні умов, сказала: «Краще тут померти, чим їхати туди. Ви нам зуби не заговорюйте своїми обіцянками про пільги. Ми знаємо, що радянська влада полюбає тільки обіцяти, якщо щось і дасть,

---

кордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 1 вересня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 30.

¹ Документ № 45. Директива секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського секретареві Жмеринського райкому партії про завдання на період безпосереднього здійснення операції по депортації політично неблагонадійних сімей з прикордонної смуги // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 193.

² Документ № 5. Витяг із спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качнельсона в ЦК КП(б)У про висловлювання членів депортованих польських та німецьких родин з прикордонної смуги до Казахстану // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 15.

³ Документ № 6. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качнельсона в ЦК КП(б)У про перебіг депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 6 червня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 17.

⁴ Документ № 6. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качнельсона в ЦК КП(б)У про перебіг депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 6 червня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 17.

⁵ Документ № 5. Із спеціального зведення наркома внутрішніх справ УСРР Центральному комітету КП(б)У про переселення польських і німецьких сімей із прикордонних районів Київської області до Казахстану та їх антипереселенські настрої // Реабілітовані історією: У 27 т. Житомирська область. Кн. 7. Ч. 2. 2015. С. 65.

то потім втрое забере. Нас гонять у Казахстан на вірну загибель» (Копійченко, Л. А. & Тіміряєв, Є. Р. 2015, с. 15).

Селяни, стурбовані звісткою про переселення, вдавалися до різноманітних «антисистемних» дій, що мали засвідчити їхнє невдоволення рішенням влади. Частина обурених селян припиняла дотримуватися колгоспної трудової дисципліни. Так, 21 травня 1936 р. 80% колгоспників с. Снігів Берездівського району не вийшли на роботу. Обґрунтовуючи таке ставлення до праці, селяни розмірковували: «У колгоспі працювати не слід, так чи інакше нас виселять. Пишуть і говорять, що колгоспники мають бути заможними, але радянська влада робить навпаки, утискує колгоспників, щоб вони ходили обірваними»¹.

Частина мешканців після отримання звістки про переселення висловлювала бажання, поки залишалася можливість, утекти до сусідньої Польщі. Переселенці говорили: «Навіщо нам Казахстан, коли Польща поруч»². Особливо приваблювала ця думка тих поляків, які мали у Другій Речі Посполитій родичів. Так, мешканець с. Ульяновки Берездівського району поляк Квятковський мав намір потрапити до Польщі, де після втечі з СРСР кілька років мешкав його брат³. Переселенець Неверочкін, що мешкав у Ярунському районі, залишив напризволяще дітей і втік разом із дружиною в невідомому напрямку, ймовірно, до Польщі⁴. Однак не всі охочі зважувалися залишити Радянський Союз, адже боялися, що їх затримають прикордонники⁵.

Переселенці спільно обмірковували плани втечі на шляху до місця переселення або зразу після прибуття до нього. Мешканець Городницького району Кнайп казав: «Якщо тут над нами знущалися і ми терпіли, то там терпіти не будемо. До Японії потрапити легко. Нам, німцям, одразу після прибуття слід зібратися і піти до Японії. А Японія нас перекине до Німеччини»⁶. Мешканець с. Анастасівка Городницького району Полякевич запевняв: «Так

¹ Документ № 2. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Кацнельсона в ЦК КП(б)У про вивезення польських та німецьких родин з прикордонної смуги до Казахстану станом на 6 червня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 10.

² Документ № 8. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Кацнельсона в ЦК КП(б)У про перебег депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 8 червня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 21.

³ Документ № 2. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Кацнельсона в ЦК КП(б)У про вивезення польських та німецьких родин з прикордонної смуги до Казахстану станом на 6 червня 1936 року // Реабілітовані історією: 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 10.

⁴ Документ № 4. Із спеціального зведення наркома внутрішніх справ УРСР Центральному комітету КП(б)У про контрреволюційні виступи в районах переселення Київської області // Реабілітовані історією: У 27 т. томах. Житомирська область. Кн. 7. Частина друга. 2015. С. 63.

⁵ Документ № 3. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Кацнельсона в ЦК КП(б)У про перебег вивезення польських та німецьких родин з прикордонної смуги до Казахстану // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 12.

⁶ Документ № 5. Витяг із спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Кацнельсона в ЦК КП(б)У про висловлювання членів депортованих польських та німецьких родин з прикордонної смуги до Казахстану // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 15.

чи інакше, я далі Коростеня не поїду. Гроші я маю, вискочу з потяга і піду куди схочу»¹.

Ще одним типом спротиву депортації серед переселенців стало оголошення голодування. Зокрема, до такого акту вдалася сім'я Вітковських, що мешкала в с. Голохвасти Волочиського району².

Окремі особи, які відмовлялися переселятися, погрожували скоїти самогубство. Мешканець Шепетівки Левицький повідомив: «Я раніше застрелю себе і мою сім'ю, ніж мене переселять»³. Деякі селяни запевняли, що дорогою до нового місця проживання кинуться під колеса поїзда⁴.

Селяни, обурені примусовим вилученням нерухомого майна, не бажали передавати будинки в розпорядження органів радянської влади. Окремі з них казали: «Нізащо свій будинок не залишу, все спалю»⁵. Для деяких селян це стали не просто слова, що у хвилину розпачу людина неусвідомлено «кидає на вітер». Дехто намагався втілити намір. Проте владі, зазвичай, вчасно вдалося запобігати випадкам умисного знищення житлових і господарських будівель шляхом підпалу. Попри це, окремим особам у стані афекту таки вдалося спалити майно, нажите непосильною працею. В ніч на 23 травня 1936 р. у с. Юрківщина Ярунського району переселенець Аппель підпалив свій будинок⁶. 29 травня 1936 р. дружина переселенця Вільчака підпалила соломою свою хату в с. Голохвасти Волочиського району⁷. Тоді ж у с. Тарноруда Волочиського району переселенець Змарачек намагався підпалити власне житло⁸. Переселенці Поплавський із с. Ріпки та Свіницький із с. Клембівка Ізяславського району теж спробували знищити

¹ Документ № 5. Із спеціального зведення наркома внутрішніх справ УСРР Центральному комітету КП(б)У про переселення польських і німецьких сімей із прикордонних районів Київської області до Казахстану та їх антипереселенські настрої // Реабілітовані історією: У 27 т. Житомирська область. Кн. 7. Частина друга. 2015. С. 65.

² Документ № 5. Витяг із спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качнельсона в ЦК КП(б)У про висловлювання членів депортованих польських та німецьких родин з прикордонної смуги до Казахстану // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 15.

³ Документ № 3. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качнельсона в ЦК КП(б)У про перебіг вивезення польських та німецьких родин з прикордонної смуги до Казахстану // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 12.

⁴ Документ № 3. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качнельсона в ЦК КП(б)У про перебіг вивезення польських та німецьких родин з прикордонної смуги до Казахстану // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 12.

⁵ Документ № 8. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качнельсона в ЦК КП(б)У про перебіг депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 8 червня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 21.

⁶ Документ № 4. Із спеціального зведення наркома внутрішніх справ УСРР Центральному комітету КП(б)У про контрреволюційні виступи в районах переселення Київської області // Реабілітовані історією: У 27 т. Житомирська область. Кн. 7. Ч. 2. 2015. С. 63.

⁷ Документ № 3. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качнельсона в ЦК КП(б)У про перебіг вивезення польських та німецьких родин з прикордонної смуги до Казахстану // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 13.

⁸ Документ № 6. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качнельсона в ЦК КП(б)У про перебіг депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київ-

свої будинки вогнем¹. Знавівсілі до влади селяни вдавались і до інших способів знищення майна. Так, одна з переселенських сімей, вирубавши дерева, вимушено позбулася фруктового саду².

Загнані в глухий кут селяни говорили про знищення не лише свого майна, а й власності тих осіб, яких звинувачували у своєму виселенні. Переселенка Гороховська, котра мешкала в с. Погорільці Ляховецького району, погрожувала напередодні від'їзду разом зі своєю хатою спалити ще й садибу секретаря сільради³. Схоже висловлювався громадянин Барташевський, що мешкав у с. Грабино-Буренці Ярмолинецького району: «Із села не віїду поки не підпало хоча б одного активіста»⁴. Мешканець с. Майдан Олевського району, який підлягав депортації, погрожував підпалити колгоспні будівлі. Переселенець с. Дубровка того ж району Погоцький взагалі висловив бажання напередодні від'їзду знищити вогнем усе село. «Нехай нас, поляків, пам'ятають», — сказав він⁵.

Переселенці закликали один одного до колективних повстанських дій. Мешканець с. Забара-Давидівка Нежинський запевняв, що «поляки готові за першим сигналом застосувати вила і лопати» (Копійченко, Л. А. & Тіміряєв, Є. Р. 2015, с. 15). Переселенець Новицький, який жив в Ізяславі, казав: «Якщо б всі люди наполегливо відмовилися їхати на переселення, нікого б не виселили, вони б [представники влади] злякалися волинок»⁶. Одна з переселенок с. Борисове Броневицька збрала вдома кількох жінок, щоб повідомити: «Дурні наші люди, адже їх 29 сімей переселяють із нашого села. Виступили б

ської та Вінницької областей до Казахстану станом на 6 червня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 17.

¹ Документ № 13. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Кацнельсона в ЦК КП(б)У про початок наступного етапу депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 1 вересня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 29.

² Документ № 13. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Кацнельсона в ЦК КП(б)У про початок наступного етапу депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 1 вересня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 30.

³ Документ № 15. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Кацнельсона в ЦК КП(б)У про перебіг депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 4 вересня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 35.

⁴ Документ № 17. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Кацнельсона в ЦК КП(б)У про перебіг депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 7 вересня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 39.

⁵ Документ № 6. Із спеціального зведення наркома внутрішніх справ УСРР Центральному комітету КП(б)У про переселення польських і німецьких сімей із прикордонних районів Київської області до Казахстану та їх антипереселенські настрої // Реабілітовані історією: У 27 т. Житомирська область. Кн. 7. Ч. 2. 2015. С. 67.

⁶ Документ № 14. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Кацнельсона в ЦК КП(б)У про перебіг депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 3 вересня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 32.

всі разом, і їм би була надана допомога, ніхто нічого не зробив би і всі залишилися жити на своїх місцях»¹. Мешканка хутора Дубовий Проскурівського району підбурювала односельців до повстання, поширюючи неправдиві чутки про те, що воно розгорнулось у Шепетівському районі². Дотримуючись подібної тактики, мешканець с. Гуменці Кам'янець-Подільського району Осипчук поширив чутку про те, що в с. Думиново Ориненського району, напередодні від'їзду, переселенці влаштували волинку, під час якої побили сільських активістів і комсомольців³. Мешканка с. Гути Кам'янець-Подільського району Яцковецька, умисно розбивши собі голову, ходила селом та збирала жінок з метою влаштувати організований виступ колгоспниць проти переселення⁴.

Невдоволеність переселенців своїм становищем знаходила вияв у завданні фізичних травм представникам радянської влади й навмисному пошкодженні їх майна⁵. Уже під час сповіщення про переселення мешканець Ізяслава Соколовський накинувся з ножом у руках на міліціонера та сільських активістів, а його дружина, навмисно розтопивши піч, на знак непокори владі, викликала у власній хаті пожежу⁶. Мешканці с. Слобода-Чернецька Новоград-Волинського району поляки Овшієвський та Борецький мали намір розправитися над колгоспником Корзуном за активну участь в організації переселення⁷. В с. Ярунь на Житомирщині міліція затримала переселенку, яка, керуючись подібними мотивами, намагалася підпалити дворові будівлі сільського активіста Козачука⁸.

¹ Документ № 16. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качнелсона в ЦК КП(б)У про початок наступного етапу депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 6 вересня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 38.

² Документ № 5. Витяг із спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качнелсона в ЦК КП(б)У про висловлювання членів депортованих польських та німецьких родин з прикордонної смуги до Казахстану // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 15.

³ Документ № 16. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качнелсона в ЦК КП(б)У про початок наступного етапу депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 6 вересня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 38.

⁴ Документ № 13. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качнелсона в ЦК КП(б)У про початок наступного етапу депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 1 вересня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 30.

⁵ Документ № 43. Витяг із протоколу № 6 Вінницької обласної комісії з питань стану депортації // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 1. 2006. С. 187.

⁶ Документ № 13. Спецзведення заступника наркома внутрішніх справ УРСР З. Качнелсона в ЦК КП(б)У про початок наступного етапу депортації польських та німецьких родин з прикордонної смуги Київської та Вінницької областей до Казахстану станом на 1 вересня 1936 року // Реабілітовані історією: У 27 т. Вінницька область. Кн. 4. 2012. С. 29.

⁷ Документ № 6. Із спеціального зведення наркома внутрішніх справ УСРР Центральному комітету КП(б)У про переселення польських і німецьких сімей із прикордонних районів Київської області до Казахстану та їх антипереселенські настрої // Реабілітовані історією: У 27 томах. Житомирська область. Кн. 7. Ч. 2. 2015. С. 67.

⁸ Документ № 4. Із спеціального зведення наркома внутрішніх справ УСРР Центральному комітету КП(б)У про контрреволюційні виступи в районах переселення Київської області // Реабілітовані історією: У 27 т. Житомирська область. Кн. 7. Ч. 2. 2015. С. 63.

Побоюючись депортації, поляки й німці, яких оминула переселенська кампанія, аби не потрапити до когорти осіб, від яких слід було очистити прикордонну зону, залишали будинки та від'їздили вглиб України¹.

Отже, зростання напруженості в міжнародних відносинах протягом 1930-х рр. спонукало більшовиків до превентивних дій, спрямованих на убезпечення режиму від можливої співпраці «західних» національних меншин України з імовірним ворогом під час можливої агресії європейських держав проти Радянського Союзу. Керуючись цим уявленням, комуністи організували кілька хвиль примусового переселення з прикордонних районів України «політично ненадійного населення», — поляків та німців, — спершу вглиб республіки, а згодом і за її межі, до Казахстану. Після оголошення про депортацію підлегли їй родини кілька днів під наглядом уповноважених представників влади мали підготуватися до від'їзду. Переселенцям дозволяли брати в дорогу негрозміздки речі й тварин, які перебували на утриманні в господарстві. Залишене рухоме майно, житлові будинки та господарські споруди переходили в розпорядження держави. Позбавлені доступу до джерел правдивої інформації, схвильовані своїм становищем переселенці ставали ретрансляторами здогадок різного рівня достовірності: щодо причин депортації, умов проживання на нових місцях тощо. Поширюючи провокаційні чутки, занепокоєні переселенням селяни нерідко закликали одне одного до повстання. Проте реальними проявами спротиву поляків і німців депортації здебільшого стали випадки втеч до сусідньої Польщі, порушення трудової дисципліни, погрози особам, причетним до організації переселенської кампанії, акції знищення майна.

Бугай, Н. Ф. 2006. *Народи України в «Особой папке Сталина»*. Москва: Наука.

Васильєв, В. & Місінкевич, Л. & Подкур, Р. 2008. Політичні репресії радянської доби на Хмельниччині. *Реабілітовані історією*. У 27 т. Хмельницька область. Кн. 1. Хмельницький. С. 9–130.

Деннингхаус, В. 2011. *В тени «Большого Брата»: Западные национальные меньшинства в СССР (1917–1938 гг.)*. Москва: РОССПЭН.

Сременко, Т. І. 1994. *Польська національна меншина в Україні в 20–30-ті рр. XX століття*. Київ.

Ковальчук, С. 2012. Про депортацію на Славутчині. *Реабілітовані історією*. У 27 т. Хмельницька область. Кн. 4. Хмельницький. С. 163–168.

Копицяк, Ц. 2008. Втеча серед ночі. *Реабілітовані історією*. У 27 т. Хмельницька область. Кн. 1. Хмельницький. С. 635–639.

Копійченко, Л. А. & Тіміряєв, С. Р. 2015. Шлях до Казахстану. *Реабілітовані історією*. У 27 т. Житомирська область. Кн. 7. Ч. 2. Житомир: Полісся. С. 9–21.

¹ Документ № 5. Із спеціального зведення наркома внутрішніх справ УСРР Центральному комітету КП(б)У про переселення польських і німецьких сімей із прикордонних районів Київської області до Казахстану та їх антипереселенські настрої // *Реабілітовані історією*: У 27 т. Житомирська область. Кн. 7. Ч. 2. 2015. С. 65.

Кульчицький, С. В. 1998. Депортації польського і німецького населення з України (1934–1937 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Вип. 4. С. 196–208.

Кур'ята, Б. С. 2006. З Полісся до степів Казахстану. *Реабілітовані історією*. У 27 т. Житомирська область. Кн. 1. Житомир. С. 140–142.

Подкур, Р. Ю. 2001. Переселення «політично неблагонадійних» громадян України на початку 1935 року в контексті репресивної політики партійно-державного керівництва СРСР. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. № 13. С. 105–126.

Розовик, О. 2019. Виселення жителів прикордонної зони УСРР у східні райони республіки (1934–1935 рр.). *Facta Simonidis*. № 12. С. 313–325.

Чирко, Б. В. 2016. *Німецька національна меншина в Україні: етнополітичні та соціально-економічні процеси в умовах радянської політичної систем (перша половина ХХ століття)*. Київ: АМУ.

Stroński, G. 2013. 75 lat temu na Ukrainie... O represjach stalinizmu wobec Polaków w latach 30 XX wieku. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. № 4. S. 89–121.

Bugay, N. F. 2006. *Narody Ukrainy v «Osoboy papke Stalina» [The Peoples of Ukraine in the «Stalin's Special Folder»]*. Moskva: Nauka. [in Russian]

Chyrko, B. V. 2016. *Nimetska natsionalna menshyna v Ukraini: etnopolitychni ta sotsialno-ekonomichni protsesy v umovakh radianskoi politychnoi system (persha polovyna XX stolittia) [The German National Minority in Ukraine: Ethnopolitical and Socio-Economic Processes in the Soviet Political System (First Half of the Twentieth Century)]*. Kyiv: AMU. [in Ukrainian]

Denningkhaus, V. 2011. *V teni «Bolshogo Brata»: Zapadnyye natsionalnyye menshinstva v SSSR (1917–1938 gg.) [In the Shadow of the «Big Brother»: Western National Minorities in the USSR (1917–1938)]*. Moskva: ROSSPEN. [in Russian]

Kopiichenko, L. A. & Timiriaiev, Ye. R. 2015. Shliakh do Kazakhstanu [The Way to Kazakhstan]. *Reabilitovani istoriieiu*. U 27 t. Zhytomyr'ska oblast. Kn. 7. Ch. 2. Zhytomyr: Polissia. S. 9–21. [in Ukrainian]

Kopytsiak, Ts. 2008. Vtecha sered nochi [Escape in the Middle of the Night]. *Reabilitovani istoriieiu*. U 27 t. Khmelnytska oblast. Kn. 1. Khmelnytskyi. S. 635–639. [in Ukrainian]

Kovalchuk, S. 2012. Pro deportatsiiu na Slavutchyni [On Deportation in Slavutych]. *Reabilitovani istoriieiu*. U 27 t. Khmelnytska oblast. Kn. 4. Khmelnytskyi. S. 163–168. [in Ukrainian]

Kulchytskyi, S. V. 1998. Deportatsii polskoho i nimetskoho naseleння z Ukrainy (1934–1937 rr.) [Deportations of the Polish and German Population from Ukraine (1934–1937)]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. № 4. S. 196–208. [in Ukrainian]

Kur'jata, B. S. 2006. Z Polissia do stepiv Kazakhstanu [From Polissya to the Steppes of Kazakhstan]. *Reabilitovani istoriieiu*. U 27 t. Zhytomyr'ska oblast. Kn. 1. Zhytomyr. S. 140–142. [in Ukrainian]

Podkur, R. Yu. 2001. Pereseleńnia «politychno neblahonadiinykh» hromadian Ukrainy na pochatku 1935 roku v kontekstii represyvnoi polityky partiino-derzhavnogo kerivnytstva SRSR [Resettlement of «Politically Unreliable» Citizens of Ukraine in Early 1935 in the Context of the Repressive Policy of the Party and State Leadership of the USSR.]. *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty*. № 13. S. 105–126. [in Ukrainian]

Rozovyk O. 2019. Vyselennia zhyteliv prykordonnoi zony USRR u skhidni raiony respubliky (1934–1935 rr.) [Eviction of Residents of the Border Zone of the USSR in the Eastern Regions of the Republic (1934–1935)]. *Facta Simonidis*. № 12. S. 313–325. [in Ukrainian]

Stroński, G. 2013. 75 lat temu na Ukrainie... O represjach stalinizmu wobec Polaków w latach 30 XX wieku [75 Years Ago in Ukraine... On the Repressions of Stalinism against Poles in the 1930's]. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. № 4. S. 89–121. [in Polish]

Vasyliiev, V. & Misinkevych, L. & Podkur, R. 2008. Politychni represii radianskoi doby na Khmelnychchyni [Political Repressions of the Soviet Era in the Khmelnytsky Region]. *Reabilitovani istoriieiu*. U 27 t. Khmelnytska oblast. Kn. 1. Khmelnytskyi. S. 9–130. [in Ukrainian]

Yeremenko, T. I. 1994. *Polska natsionalna menshyna v Ukraini v 20–30-ti rr. XX stolittia* [Polish National Minority in Ukraine in the 1920's — 1930's]. Kyiv. [in Ukrainian]

УДК 82-6:342.742(47+57):(581)«1979/1989»

DOI: 10.20535/2307-5244.55.2022.269761

I. О. Демуз

ORCID: 0000-0002-5936-2386

*Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України*

A. В. Ставицька

ORCID: 0000-0002-5863-0385

Університет Григорія Сковороди у Переяславі

Д. А. Островик

ORCID: 0000-0001-7435-7035

Університет Григорія Сковороди у Переяславі

I. Demuz

*National Scientific Agricultural Library of the
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine*

A. Stavytska

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

D. Ostrovik

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

РАДЯНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ В АФГАНІСТАНІ: РЕПРЕЗЕНТАТИВНИЙ ЗРІЗ ВОЄННОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ 1980-х рр.

*The Soviet Army in Afghanistan:
the Analysis of the Military Epistolary of the 1980's*

У статті на основі введених до наукового обігу матеріалів державних архівів Вінницької, Чернігівської та Київської областей, колекції документів воїнів-«афганців» Вінницького обласного та Маневицького краєзнавчого музеїв, опублікованого епістолярію, відео-документальних збірок «афганських» листів та літератури висвітлено і проаналізовано репрезентативні сюжети воєнних епістол — учасників війни в Афганістані 1979–1989-х рр.